

PET-lezing. Opening tentoonstelling Martin Oostendorp in PET-Paviljoen

Steven Dorrestijn, 13 sep 2014.

Een kunstenaar die techniek als thema heeft en een techniekfilosoof die bij elkaar komen, dat brengt de verbeelding en de gedachten op gang over de spullen in ons leven, over hoe techniek een deel is van onszelf, en over de vormgeving van ons leven mede met techniek. Over zulke onderwerpen gaat mijn proefschrift "The design of our own lives" (2012). Vandaag ga ik naar aanleiding van de tentoonstelling van Martin Oostenrijk wat vertellen over mens en techniek. Ik wil beginnen bij *vandaag* om vandaaruit terug te gaan naar *kort geleden* en naar *lang geleden*, maar ook de andere kant op naar de *nabije toekomst* en even gauw naar de *verre toekomst*.

Vandaag

Wat zien en horen we hier *vandaag*? Dat zijn de tentoongestelde werken, meest van ijzer, bewegend, piepend en knarsend: de wand, de ketting, Herman en Jeroentje en de ton. Wat fascineert ons aan deze werken? Wat is hun schoonheid? Of, wat is de zeggingskracht van deze kunstwerken?

Martin Oostenrijk noemt zelf een aantal kenmerken van zijn werk:

- brute materialen
- ambachtelijkheid
- bezieling

Een belangrijk thema is dus de verhouding tussen mens en techniek. Dat thema en de zeggingskracht van de kunstwerken hier vandaag wil ik verder verkennen door ons naar verleden en toekomst te verplaatsen.

Kort geleden

De hier kunstwerken van Martin Oostenrijk herinneren ons aan een tijdperk van voornamelijk mechanische techniek: werktuigen en machines, de fabriek, het industriële tijdperk. Nu roept dat bij hem en bij ons nostalgie op. De tijd dat we de werking van techniek nog konden begrijpen. De fiets, brommer en auto die we zelf konden repareren.

Maar dat was destijds niet zo. Ook de mechanische techniek was voor veel mensen niet begrijpelijk en in ieder geval verbonden met sociale en politieke omstandigheden waar je zelf geen invloed op had. In het industriële tijdperk werd de ambivalentie van techniek heel erg duidelijk: techniek als bron van zowel hoop als wanhoop.

Het algemene beeld van techniek in het moderne westen was zeer positief, utopisch. Wetenschap en techniek leken de vanzelfsprekende weg naar vooruitgang. Het overkomen van gebreken en het bereiken van een lang en gelukkig leven voor iedereen lag in het vooruitzicht.

In diezelfde tijd kon echter in werkelijkheid lang niet iedereen profiteren van de vooruitgang. Een hele klasse van arbeiders, de massa, ervoer enkel de nadelen: miserabele werk- en leefomstandigheden. Toch was er nog de hoop dat dat op te lossen zou zijn en dat de wonderen van de techniek in het leven van iedereen vooruitgang zouden komen brengen.

Maar de machine is ook het symbool geworden van een dystopisch beeld van de techniek. Niet enkel een tekort aan techniek is het probleem, maar de techniek zelf blijkt gevaarlijk te kunnen zijn. Het beeld kwam op dat de machine de mens geheel opslokt, zoals in Chaplins film *Modern Times*. Of zoals de architectuur- en designhistoricus Gideon het destijds uitdrukte: *Mechanization takes command*, de mechanisering grijpt de macht.

Hoe nu verder? Kan kunst helpen de machine weer te temmen? Er lijken twee routes die uitweg zouden kunnen bieden:

- Minder techniek: we moeten leren kiezen
- De techniek weer manieren bijbrengen: we moeten beter ontwerpen

Lang geleden

Om de eerst route te verkennen wil ik eerst terug naar lang geleden. Een van Martin Oostenrijks werken is een ton om in te wonen. Dat is toevallig. De ton voert namelijk terug naar het begin van de filosofie. Diogenes de Cynicus, tijdgenoot van Plato, woonde in een ton.

In de vijfde eeuw voor Christus spoorde Socrates de mensen op straten en pleinen van Athene aan om hun leven aan een onderzoek te onderwerpen, bewust te leven. Bij zijn leerling Plato en de traditie na hem liep dat uit op een erg theoretisch onderzoek, een oriëntatie op eeuwige ideeën. Daar staat Diogenes tegenover, die een andere mogelijkheid toont, namelijk een onderzoekend leven waarbij lijf en leden in het spel worden gebracht, op zoek naar de grenzen van wat nog geleefd kan worden. Zijn naam, de Cynicus, drukt uit dat hij een "honds" leven leidde, als een dier.

Diogenes' experimentele levenswijze richtte zich ook op spullen. Hij keek of hij zou toekunnen met zo weinig mogelijk. Hij woonde in een ton. Alles wat hij had droeg hij mee in een knapzak. Toen hij een dier – vast een hond – uit een beek zag drinken, wierp hij zijn beker weg. Hij beseftte hij dat hij wel met zijn handen water kon drinken. Weer een ding minder.

Moeten wij ook al onze spullen weggooien? Nee, dat hoeft misschien niet. Het idee dat je zonder spullen zou kunnen, klopt ook zeker niet. Zonder techniek geen mens. Maar onderzoekend leven om beter te weten wat we wel nodig hebben en wat niet, beter leren kiezen, lijkt me heel belangrijk voor de toekomst.

Nabije toekomst

De andere weg om beter met techniek om te gaan was om de techniek weer manieren bij brengen, om beter te ontwerpen. Misschien is deze weg wel makkelijker dan de andere. Misschien is het gemakkelijker om onze spullen te verbeteren dan om te consuminderen. Hier is ook voor technuten meer eer te behalen, want het betekent niet minder werk, maar juist meer werk voor hen.

Na het industriële tijdperk van de mechanische techniek zijn we aangeland in de toekomst van de elektronische, digitale en slimme techniek. Op allerlei fronten ligt er de grote uitdaging om de goede afstemming tussen mens en techniek te behouden of opnieuw te vinden.

Automatisch rijden is een goed voorbeeld. Of het lukt om auto's automatisch te laten rijden, hangt er voor een groot deel van af of het lukt om de afstemming tussen automatische auto en onszelf, passagiers/bestuurders in orde te krijgen. In een onderzoek, waaraan ik zelf als testpersoon deelnam, bleek het heel moeilijk om een systeem te maken dat de bestuurder weer bij de les haalt om in te grijpen bij een incident terwijl deze rustig email zit te lezen. Tijdens de ritjes met een simulator gebeurde het ene na het andere ongeluk.

Hier is het niet alleen interessant, maar een noodzakelijkheid dat de techniek *bezield* raakt. Slimme techniek moet niet alleen zelf van alles kunnen regelen, maar moet ook met mensen kunnen communiceren en afstemmen. En wel op een vriendelijke, gastvrije, helpende wijze.

Verre toekomst

Hoe zal dit allemaal verder gaan in de verre toekomst? Vast en zeker raken mensen steeds hechter verweven met techniek. We zijn al een beetje cyborgs, en we worden het steeds meer. Maar wat betekent dat?

Een extreem scenario zegt dat we op een gegeven moment het stokje doorgeven. Een ver door ontwikkeld cyborg-wezens groeit los van ons, oude mensen, met als consequentie dat we eigen bestaan op geven. De cyborg wordt onze opvolger. Op een gegeven moment wensen we hem behouden vaart en blijven we zelf achter.

Of, gematigd scenario, zal het ons lukken om mee te groeien met ons cyborg-wezen. Lukt het ons om ons thuis te blijven voelen in een verregaand vertechnologiseerde lichaam en hightech wereld?

Waar we dan behoefte aan hebben is *ambachtelijkheid*, contact houden of terugvinden met de brute natuur van ons eigen lichamelijk bestaan en de materiële wereld om ons heen.

Slot

Het verre verleden van Diogenes biedt ons dus lessen voor de verre toekomst. Dat zijn filosofische lessen, maar lessen die een filosoof niet van achter zijn bureau kan bedenken. Ook de praktijk van maken, doen, voelen en proberen en oefenen is daarvoor nodig. Daar ligt een belangrijke rol van de kunst in onze tijd (Kockelkoren). Kunstenaars kunnen op een manier die anders is dan de manieren van de techneut en die van de filosoof, onderzoeken hoe het verder gaat met mens natuur en techniek.

Kunst biedt daarbij een aanvullende manier die niet gemist kan worden. Het houdt de op praktisch onderzoek gerichte filosofische levenswijze van de Cynici waarbij lijf en leden in het spel worden gebracht levend in onze tijd (Foucault). Dat is een belangrijke aanvulling op de theoretische filosofie.

Laten we genieten van de artistieke schoonheid van de kunstwerken van Martin Oostenrijk – en vanzelf kun je dan ook bevangen worden door de filosofische verwondering en bezinning over de afstemming tussen mens, natuur en techniek. *Ambachtelijkheid* en *bezieling* zijn zoals we hebben gezien daarbij enkele sleutelbegrippen.

